

VIIES PEATÜKK

Ükskord ütles mu armeenlasest vanaisa: „Türklased kohtlesid meid nagu koeri.“ Ta lausus seda põlastusega. Üldsegi mitte sedasi nagu mu Bryn Mawri vanaema, kes kunagi märkis: „Kui ma ära suren, siis järgmises elus tahan ma olla kuldretriiver.“ Vanaema silm säras, kui ta seda teatas, ma olin siis alles väike tüdruk ja vanaema vaatas pealt, kuidas mina ja mu vend püüdsime kuldretriiver Macki musitamisega lämmatada.

Mu armeenlasest vanaisa esitas vaid üldistava väite, et türklased kohtlesid tema rahvast hoolimatult nagu loomi.

Ometi peitus tema ütlemises paradoksaalne tõde. Türklased kohtlesid armeenlasi tõesti nagu koeri, kui neid kõrbesse surema ajasid. Kord oli sedasi koheldud Konstantinoopoli koeri. 1910. aastal kubises see Türgi linn metsikutest koertest, kes olid tüliks režiimile, mis üritas näiliselt tsiviliseeritumate loodeeurooplaste silmis moodne paista, ja ohustasid linna sanitaarolukorda. Kümneid tuhandeid koeri jooksis vabalt ringi. Nad hulkusid, õgisid ja roojasid, nii nagu tahtmine tuli. Kahjuks ei jätkunud türklastel kindlameelsust neid valutult magama panna. Mitte keegi ei tahtnud neid elukaid küttida, mitte keegi ei tahtnud neile mürki panna. Lõppude lõpuks olid nad ju koerad.

Lahendus? Kinni püüda ja laevaga Marmara meres asuvale Oxia saarele viia. Ligikaudu nelikümmend tuhat koera aeti paatidesse ja jäeti asustamata saarele pikemalt tseremoonitsemata maha. Seal oli neile määratud vaevaline surm kesk kive ja astelhernepõõsaid, sest

Oxial ei leidunud toitu, ka saakloomi mitte. Mõnikord aerutas keegi saarele ja viis neile süüa, ent koeri oli ülearu palju ja toitu kaugelt liiga vähe. Loomad suisa küpsesid tumedatel kaljudel ja nälgisid aeglaselt surnuks. Üle vee Anatooolias pidi külarahvas mitu kuud nende lakkamatut haukumist kannatama. Loomade kohutav olukord tekitas nii suurt õudust, et kalurid hakkasid kaljusaare kanti koguni vältima, peljates, et koerakarjad võiksid viimset jõudu kokku võttes ligi ujuda ja paadi põhja ajada. Läks kaua-kaua aega, enne kui kõik koerad surid, sest viimaks hakkasid tugevamad isendid nõrgemaid õgima. Aga lõpuks kadus seegi toiduallikas ja haukumine jäi haledaks ja leinaliseks. Ja lõpuks jäi saarel täiesti vaikseks.

Mis on selle jutu mõte? Kui türklased kihutasid armeenlased Mesopotaamia põuastele tasandikele, oli neil pretsedent täiesti olemas. Armeenlaste ja koerte ainuke erinevus seisnes selles, et armeenlased kannibalismi teele üldiselt ei läinud.

Niisiis – Berk. Elu esimene poiss, keda ma suudlesin, aastal 1979. Teismeline, kes nägi välja nagu rokitäht, peas kiharad, mida ka Steven Tyler oleks võinud kadestada, ja kes muide oli juhtumisi türklane. Ma pole temaga veel ühel pool. Tema polnud minuga veel ühel pool.

Ta oli esimene poiss, keda ma suudlesin, aastal 1979, ja kaks aastat hiljem oli ta esimene poiss, kellega ma keppisin.

Mu kaks last punastavad, kui seda loevad. Tegelikult pole see täiesti täpne: Matthew, kes käib praegu üheksandas klassis, ei kavatse selle lause olemasolu tunnistada; mu raamatut lugedes teeb ta näo, et neid sõnu sel lehel kirjas ei ole. Kaks aastat noorem Anna küsib, miks ma just selle tegusõna valisin. Mõlemad oleksid sisimas kohkunud.

Mu abikaasa Bob oleks ehk samuti. Aga see tegusõna on mul hoolega valitud. Tõde on selles, et Berk ja mina olime kiimas teismelised. Hilisemas elus oleksime – vali mis tahes sobiv

eufemism – armatsenud. Aga tol esimesel korral meie pere ujumisbasseini kõrval lamamistoolil, reede õhtul, kui mu vend ja vanemad olid väljas, üks ühel, teised teisel peol, ja terve maja oli meie päralt, me keppisime. Tegelikult oli see üsna võimas. Siiani on mees see kihelev pakitsus, kui bikiinipüksid jalast tõmbasin. Berk jahmerdas kondoomiga natuke kohmakalt, muidu aga oli ta nõtke ja enesekindel nagu ikka. Esimese suudluse ja esimese seksimise vahele jäi meil üle kahe aasta kohati soikuvat kohtamas käimist.

Oli terve rida põhjusi, miks me üheksandast kaheteistkümnenda klassini justkui aastaaegade vaheldumise korras tihtipeale lahku läksime ja siis mingil ajal uuesti käima hakkasime, aga mitte ükski neist polnud seotud asjaoluga, et Berk oli türklane ja mina pooleldi armeenia päritolu. Põhjuseks olid ikka väiklased armukadedusilmingud ja ülespaisutatud draamad, mis iseloomustavad enamikku noorukiea armulugusid. Kord oli armukade Berk, sest keskkoolimuusikalis oli lavapartner minust sisse võetud; teinekord sain mina armukadedaks Berki sõbrustamise peale ühe viiuli-piigaga noormuusikute suvelaagrist.

Kümnendas klassis esines aga üks huvitav moment, millel polnud Berki ja minu peale absoluutselt mingit mõju, küll aga puudutas see meie peresid. Aastaid hiljem võtsin selle isaga jutuks ja pinnisin talt üksikasju. Ühel laupäevaõhtul korraldasid Berki vanemad naabruskonnale peo – järvepeo, ütlesime tookord, sest kutsutud oli enamik perekondi, kes selle tehisjärve ääres elasid – ja minu pere oli samuti kohal. Lisaks neile olid ka Berki peresõbrad, enamasti türklased, kes ei elanud järve ääres, vaid paraja autosõidu kaugusel Fort Lauderdale'is või Miami Beachis. Pidutoimus aastavahetuse paiku, aga vana-aastaõhtu pidu see ei olnud. Hoopis hilispärastlõunane kokteilipidu. Igatahes oli jaanuari algus ja kui vanemad ja vend ja mina peolt ära tulime, oli väljas pime. Mul on mees, et Berki basseini ümber särasid pidulikud valgustatud õhupallid, ja nende järveäärsete majade elutoad, kus tuled põlesid, olid näha kui peo peal.

Berk jättis minuga hüvasti ilma napimagi kuiva põsemusita, sest mõlema vanemad olid sealsamas. Ja ühtäkki toimus meie isade vahel napp, kummaliselt terav sõnavahetus, mis võis minu arvates olla türgi keeles.

Oligi. Ilma pealgi poleks arvanud, et isa oskab türgi keelt.

„No paljuke ma ikka oskan,“ väitis ta mulle aastaid hiljem. „Natuke tönkasin, sest mu isa rääkis soravalt ja ema õppis keele ära välismaal elades.“

„Mida sa Berki isale sel õhtul ütlesid?“ küsisin. Tollal, kui Berk ja mina olime keskkoolikümnendikud, keeldus isa mulle seda avaldamast. Põikles kõrvale ja tegi teist juttu.

Kui asja aastaid hiljem uuesti jutuks võtsin, kehtis isa õlgu ja naeratas jõuetult. Isa oli selleks ajaks juba kõvasti üle kuuekümnepäevase ja meie vestlus toimus aasta pärast seda, kui ema kopsuvähki suri. Tulime perega isale ema surma-aastapäeval külla, sest teadsime, et isal on raske nädal. „See pidu oli nii kaua aega tagasi,“ ütles ta. „Ma käitusin rumalalt. Me mõlemad.“

„Aga mida te omavahel rääkisite?“ pinnisin edasi.

„Head õhtut ja aitäh. Ütlesin türgi keeles, sest tahtsin talle muljet jätta, nagu oskaksin seda paremini. See oli ... torge.“

„Mis mõttes torge?“

„Kullapai, kas sa tõesti tahad seda vana asja lahti harutada?“ küsis ta.

„Ma olen ju uudishimulik.“

Ta seisatas oma isa tehtud lauakella juures. Mu insenerist vanaisa hobi oli keerukalt kaunistatud kellade valmistamine. Seesinane oli Prantsuse figuraalkell, mille aluse moodustasid kolm keerubit, kes mängisid kullatud taustal. Numbrilauad olid Rooma numbrid. Kell lõi täistunde. Mu vanaemal tuli oma eluajal sellega leppida. Mu isa ja ta õed-vennad selget seisukohta ei võtnud.

„Noh,“ ütles isa, võttis aluselt võtme ja hakkas rääkimise ajal kella üles keerama, tõenäoliselt eeskätt selleks, et ei peaks mulle otsa vaatama. „Ma tahtsin, et tal hakkaks piinlik. Tahtsin, et ta

teaks, et ma sain aru, mida mehed sel peol omavahel türgi keeles rääkisid.“

„Nad rääkisid türgi keeles?“

„Jah, kõõgis. Berki isa ja veel kaks meest.“

„Mida nad siis ütlesid?“

„See on nii rumal. Nende jutt oli rumal ja ka see oli rumal, et ma seda hinge võtsin.“

„Noh, nüüd sa lihtsalt pead rääkima. Tead küll, rumalad asjad on minu meelest täiesti vastupandamatud.“

„Kindlasti rääkisid nad sedasi ainult sellepärast, et olid liiga palju joonud. Švipsis. Nad ütlesid, et armeenia mehed olid viimseni reeturid – esimese maailmasõja ajal. Ja siis ...“

„Räägi edasi.“

„Noh, see oli sedasorti asi, mille üle ma olen ka ise nalja visanud. Üldiselt tegid nad nalja, et ma olevat sinu emaga abiellunud just sellepärast, et ta ei olnud armeenlanna. Ütlesid, et armeenlased on puha reeturid ja kõikidel armeenlannadel on vuntsid.“

„Nii ... lapsik!“

„Saad nüüd aru, mida ma silmas pidasin? Rumal. Ebaküps. Aga tahtsin, et Berki isa teaks, et ma sain sellest jutust aru.“

„No mispärast sa sellest mulle kohe poleks võinud rääkida?“

„Sina ja Berk sõbrustasite. Ma ei tahtnud seda sõprust solkida.“

„Aga mõnikord suhtusid sa sellesse kahtlusega – sest ta oli türklane.“

„Ja ma püüdsin sellest üle olla. Berki pere niisamuti.“

Aldous Huxley oli see, kes täheldas: „Mälu on iga inimese erakirjandus.“ Mu isa oli ellujäänu ja pealtnägija poeg. Isa mälestustest saaks mõõtmatuslt rõõmsama loo kui tema isa või ema omadest. Isa ei saanud eluski näha neid asju, mida nägid nemad; tal ei tulnud taluda katsumusi, mis miljoneid nendesuguseid inimesi suretasid. Kuid intellektuaalselt sai ta ometi aru, mida vanemad olid läbi elanud, ja abiellus naisega, kes oli kasvatuse, hoiaku ja tulisuse poolest väga tema enda ema moodi.

Ja Berki vanavanemad? Kus nemad 1915. aastal olid ja mida tegid – või tegemata jätsid? Ma ei küsinud kordagi, ja nüüd ma ei saagi enam teada. Genotsiidis kaasa lööjad, nii nagu needki, kes pilgu kõrval pööravad, ei kipu lugude ja tähelepanekutega lagedale tulema. Sama lugu on kangelaslike ja õiglastega. Harilikult räägivad vaid ellujääjad ja tihtipeale ei taha nemadki neist asjust kuigi palju rääkida. Võib-olla varjas Berki vanaema oma Ankara kodumajas armeenia lapsi; võib-olla oli Berki vanaisa üks neist sandarmitest, kes armeenlannasid kõrbesse surema konvoeerisid. Kõige tõenäolisemalt aga polnud neil toimepandus mingit osa. Arvata võib, et 1915. ja 1916. aastal kasvasid nad lapsi, käisid tööl ja püüdsid sõja ajal valitsevale nappusele vaatamata kuidagi toime tulla.

Võib-olla Berk küsis mingil ajal oma vanematelt ja nüüd ta teab. Võib-olla mitte.

See, kuidas need mehed tol ammusel õhtul, kui ma käisin kümnendas klassis, järvepeol omavahel türgi keeles ilkusid, oli lapsik ja tobe. Aga see kriimustas mu isa hinge, nii et ta võpatas ja andis kerge vastulöögi.

Hatoun seisab neljakandilise avause juures, mis täidab akna aset, ja vaatab, kuidas pool tosinat last orbudekodu siseõue piiravale betoonmüürile ja kivist kõnniteele kriidiga lilli ja puid joonistavad. Silma järgi otsustades kümne-üheteistaastane poiss joonistab tuulelohet. Need lapsed on siin olnud mitu nädalat kauem kui Hatoun ja neil hakkab jõud juba tagasi tulema, mõnel ongi täiesti tagasi. Täna hommikul kinnitas süürlannast õpetaja Hatounile, et ka temal läheb varsti paremaks. Ütles, et lapsed on sitked. Aga Hatoun pole selles kuigi veendunud. Orbudekodu poisid on vägi-valdsed ja metsikud ja neil käivad kogu aeg kaklused – palju jõhkramad kui need kismad, mida Hatoun Adana kooliõuelt mäletab. Poiste isad ja vanemad vennad on surnud ja tundub, et nüüd võtavad nagamannid eeskuju sandarmitest.

Aga on ka teistsugused lapsed, tüdrukud ja kõige nõrgemad poisid, kes on rohkem Hatouni moodi. Nende silmad on nutust

punased või siis jäävad nad iga kord, kui sellesse pikka ruumi, mille seinte ääres on ridamisi narivoodeid, astub mõni täiskasvanu, õudusest pärani silmadega ainiti enda ette vahtima. Räägivad nad vähe või üldse mitte. See tüdruk, kes öösel Hatouni nari alumises voodis magab, paistab umbes kaheteistaastane, aga tuleb voodist välja ainult selleks, et luugata kõrvalruumi, kus on kahhlepõranda sees augud, mille sisse saab pissida. Öösel kuulis Hatoun täiskasvanud naisi sosinal arutamas, et seda kaheteistaastast teotati. Vägistati. Hatoun aimab, mida see sõna tähendab: sedasama tehti tema ema ja õega päev enne seda, kui nad tapeti. Nevartiga päev hiljem.

Hatoun on siin olnud ainult üheainsa päeva, aga igatseb juba Nevartit. Igatseb ema. Selline tunne on, nagu oleks öö otsa vahetpidamata pisaraid selle kareda villase teki sisse pühkinud.

Ta ei tea, kuidas suhtuda magamisse ülemisel naril, päris lae all. Ta on mures, et võib pimedas äkki istuli tõusta ja pea valusasti ära lüüa. Kardab alla ronides, kui peab jalad lihtsalt välja sirutama ja varvastega kobamisi madratsiserva otsima, alumisel naril lamavale kaheteistaastasele kogemata peale astuda. Kinnitas endale, et see ongi põhjus, miks ta terve öö jooksul kordagi ei liigutanud, enne kui nunn, kes ta kohale juhatas, päikesetõusu ajal uuesti välja ilmus.

„Sa peaks ka välja minema.“

Häält kuuldes pöörab ta üllatunult pead ja vaatab selja taha. Seal seisab umbes temavanune paljasjalgne tüdruk, juuksed nii pulstunud, nagu poleks neid iial kammitud, ja silmitseb teda. Hatoun arutab mõttes, et ei tea, kas õpetajad või nunnad pole siis proovinud ta juukseid kammiga lahti harutada. „Tule mängima,“ ütleb tüdruk ja kratsib kärnu oma vasakul käsivarrel. Valge kleit on üleni plekiline ja kleidiserv sinepikollase poriga paksult koos.

Hatoun teab, et see kaheteistaastane vanem tüdruk on ikka veel voodis, võib-olla tõmbas end päris kerra. Või ajas ehk kaela õieli, et seda sassis peaga orbu selja tagant vaadata.

„Näe, nad joonistasid keksukasti,“ jätkab laps ja osutab õues tegutseva salga poole.

Viimaks leiab Hatoun julgust midagi öelda. „Ma jään tuppa,“ pomiseb ta. Aga ausalt öelda pole ta päris kindel, kas neid sõnu oli üldse kuulda. Ehk liigutas ta ainult hääletult huuli?

„Õues on keksukast,“ kordab laps. „Peab täpselt ruudu sisse hüppama, joonte peale astuda ei tohi. Ma proovisin. Täitsa lõbus.“ Siis: „Mis su nimi on?“

„Hatoun.“ Jälle ei saa ta aru, kas ka päriselt häält tegi.

„Mina olen Ramela.“ Laps keksib toas oma tosin korda ringi ja võtab siis ette alumise nari kaheteistaastase. „Ja kes sina oled?“

Kui vastuseks on vaid vaikus, ütleb Ramela Hatounile: „Ta on sinu moodi, mis? Ei räägi sõnagi. Miks?“

Tõepoolest, miks? Hatoun mõistab, et selle vanema tüdruku teotamise ja kõnevõimetuse vahel on mingi seos, aga milles see seisneb, on ebaselge. Kas iga tüdruk kaotab automaatselt kõnevõime, kuni mõni mees talle seda teeb? Või on see lihtsalt kokkusaatus? Tõsi, Hatoun on väga harva midagi öelnud. Mida ongi siin öelda? Enamasti on tal kas nälg, janu või hirm, ja mis mõtet oleks nutta või midagi öelda, kui härdad palved jäävad alati vastuseta? Kõigepealt olid tal ema ja õde. Siis, mõned nädalad, oli tal Nevart. Nojah, täiskasvanud saavad ju alati surma või viiakse ära. Kõik on teistmoodi kui kevadel. Kõik-kõik.

Ta kuuleb õuest mingi tüdruku kiljumist ja vaatab uuesti akna poole. Tuulelohe joonistanud poiss kōditab tüdrukut, sibab sõrmedega mööda ta kaenlaaluseid ja roided. Toas lippab Ramela uuesti Hatouni juurde, üllatab teda sellega, et ronib otse tema kõrval aknalauale, litsub end kitsukesest sein august läbi ja hüppab siseõuele. Kukulub mütaki vastu maad, tõuseb kohe püsti ja sööstab tolmu maha kloppimata rüselejate sekka, hakkab nii poissi kui ka tüdrukut ühtviisi kōditama.

Hatoun pöörduv ja silmitseb kaheteistaastast. Kui pilgud hetkeks kohtuvad, kandub Hatoun kohemaid tagasi kõrbe. Seal on ta õde, jälle posti külge seotud, ja sandarmid ronivad hobuste selga. Õde vaatab algul ema ja siis Hatouni poole. Nendegi pilgud

kohtusid. Õde nuttis, ja Hatoun mäletab, et pööras pilgu ära. Praegu tundub see andestamatu. Siis haaras võõras küüditatu Hatouni kaasa, keeras ta viuhsti teisele poole, istuli kinni seotud naistest eemale, surus Hatouni näo kõvasti vastu oma rinda ja kaela, nii et ta ei näinud midagi, isegi kui oleks tahtnud. Aga kuulis ikka. Kuulis hobuste kabjamüdinat, kui nad kihutasid kiiremini kui sel lõputul kõrbemarsil iial enne, ja kuulis mõõkade vihinat, kui need läbi õhu lõikasid. Ta kuulis sandarmite joovastunud, üleemeelikuid hõikeid, ja seda, kuidas narriti üht ratsanikku, kes sai naisele alles kolmandal korral otsa peale tehtud. Oleks ehk rohkemgi kuulnud, aga naine, kes teda kõvasti enda vastu surus, kattis ta kõrvad kätega kinni.

Hatoun naaldub vastu orbudekodu seina ja lubab endal aeglaselt maha vajuda, jääbki põrandale istuma ja vahib seda koridori moodi vahekäiku voodite vahel. Ajab jalad enda ette sirgu, just nii nagu emal ja õel enne hukkamist. Surub selja vastu jahedat seina, otsekui oleks see liiva sisse löödud puuteivas. Jääb ootama, aga ei tea, mida just.

Tal pole aimugi, kui kaua ta sedasi juba istub, kui korraga avaneb ruumi kaugemas otsas uks. Ta näeb üht õpetajat, seda süürlannat, kelle mustades juustes on hall salk, õpetaja kõnnib ees ja tema kannul tulevad noor ameeriklanna ja Nevart. Hatouni märgates silmitsevad nad teda pisut hämmeldunult. Seejärel hakkavad selles pikas toas sihikindlate sammudega tema poole astuma.

Ongi kaamelitee ja rong. Armen võtab osa sellest rahast, mille Eric ja Helmut talle laenasid – pannud talle südamele, et ta ei tohi lasta end eikellegimaal mingi totruse pärast maha tappa, sest nad loodavad selle raha ükskord tagasi saada –, ja ostab rongipileti Damaskusesse. Ja kui sealt edasi veel mõni rong läheb, liigub ta brittidele taas lähemale ja jätkab teed Jeeriko poole. Kuidas ülejäänud teekond läbida, see on esialgu üks suur mõistatus. Ta ei kujuta ette, et nihverdaks end mõnda kaubavoori või rindele